

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

GTAMP 02.51.45

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.10>

Л.И. Набиева, ^{1*}К.Ә. Әбдір², Н.Ы. Айтымбетов³

¹ Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан,

² М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан,

³ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

**АБАЙ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ**

Аңдатпа

Мақалада қазақтың біртуар ұлы ойшылы Абай Құнанбаевтың шығармашылығындағы философиялық ойлар қарастырылады. Абай философиясының тереңдігі, һәм сыршылдығы жаңаша көзқарасты қажет етеді. Біз мақалада ұлы ақын еңбегіндегі өткен дәуір мен жаңа дәуірді арасындағы үйлесімділікті салыстыра отырып зерттеуге үлкен мән береміз. Мақала авторлары Абайдың философиялық ойларының қазақстандық жастардың патриотизмге тәрбиелеуде атқаратын қызметін барынша зерттеп, оны жан-жақты ашуға тырысқан. Мақалада ақынның кейбір шығармаларынан мысалдар келтіріліп, олардың мәнін ашу үшін әдеби тұрғыдан түсіндірмелер берілген. Сонымен қатар ақынның жаңашылдығы мен еуропашылдығы да баяндалады. Оның қазіргі қазақ поэзиясын бір қалыпқа түсіріп, түрлілік жағынан реттеп беруі де азаматтығы мен ар-ожданының жоғары екендігінің бір көрінісі. Жастарды еңбек пен ғылымға баулу үшін барынша Абайдың ел арасында насихатталуы тиіс екендігі жазылған. Автордың негізгі айтқысы келген ойы да мемлекетіміздің қайта рухани жаңғыруы үшін төл әдебиетіміздің шоқтығы биік тұлғаларамызды қайта қарау идеясымен тұспа-тұс келеді.

Түйін сөздер: Абай Құнанбаев, философия, поэзия, жастар, патриотизм, рухани жаңғыру.

Набиева Л.И.^{1*}, Абдир К.А.², Айтымбетов Н.И.³

¹ Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан,

² Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан,

³ Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

**РОЛЬ ФИЛОСОФИИ АБАЯ В ВОСПИТАНИИ
ПАТРИОТИЗМА КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ**

Аннотация

В статье рассматриваются философские мысли в трудах великого казахского мыслителя Абая Кунанбаева. Философия Абая, его глубокие мысли требуют нового научного подхода. Поэтому повлуду авторами делается большой акцент на сравнительное изучение гармонии прошлой и новой эпохи в творчестве великого поэта. Авторы статьи попытались раскрыть роль философских мыслей Абая в воспитании современной казахстанской молодежи в патриотизме. В статье приведены примеры из некоторых произведений поэта и даны литературные пояснения, раскрывающие их смысл. Авторы пришли к выводу, что Абая нужно максимально популяризировать в стране, чтобы привлечь молодежь к работе и науке. Основная идея автора совпадает с идеей переосмысления наших великих личностей для духовного возрождения нашего государства.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, философия, поэзия, молодежь, патриотизм, духовное возрождение.

L.I. Nabyeva^{1*}, K.A. Abdir², N.I. Aitymbetov³

¹Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering,
Aktau, Kazakhstan,

²M.Kh. Dulati Taraz Regional University,
Taraz, Kazakhstan,

³Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

THE ROLE OF ABAY'S PHILOSOPHY IN EDUCATION OF PATRIOTISM OF KAZAKHSTAN YOUTH

Abstract

The article deals with philosophical thoughts in the works of the great Kazakh thinker Abai Kunanbaev. Abai's philosophy, his deep thoughts require a new scientific approach. Therefore, the authors place great emphasis on the comparative study of the harmony of the past and the new era in the works of the great poet. The authors of the article tried to reveal the role of Abay's philosophical thoughts in the education of modern Kazakhstani youth in patriotism. The article provides examples from some of the poet's works and provides literary explanations that reveal their meaning. The authors came to the conclusion that Abai should be promoted as much as possible in the country in order to attract young people to work and science. The main idea of the author coincides with the idea of rethinking our great personalities for the spiritual revival of our state.

Keywords: Abai Kunanbaev, philosophy, poetry, youth, patriotism, spiritual revival.

Кіріспе.

Мәселенің тақырыптық өзектілігі. Абай шығармашылығы Кеңес дәуірінде жан-жақты зерттелгенімен кейін тәуелсіз Қазақстан кезінде тек поэзиясы ғана сөз етіліп, философиялық көзқарасы мен оның жастар өміріндегі мәні туралы ғылыми зерттеулер өте аз жазылды. Жаңа қоғамда біздің алдымызда тұрған ең бір көкейтесті мәселенің бірегейі болып өзіміздің ұлттық иммунды жүйеміздің беріктігін өркениеті күштірек өзге елдер алдында сақтап қалу керектігі туындайды. Тек бір қазақ халқына ғана тән ұлттық бірегейлікті жойып алмау үшін біз ең алдымен жастар бойындағы патриотизмді өз алыптарымызды насихаттаудан бастағанымыз абзал.

Абай қазіргі жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беріп ғана қоймай, өмірлік бағыт пен бағдар береді. Кеңес дәуіріндегі жазылған Абай тақырыбы аясындағы ғылыми зерттеулер қазақ тіліне аударылса, рухани жаңғыру аясындағы үлкен бір бағдарламалардың іске асуына ықпал етеді. Тәуелсіз Қазақстанның жас өскелең ұрпағы үшін еркіндікті сүйгіш асыл қасиетті бұрынғы зерттеулерде көрсетпей бұғауда ұстаса, ол қазақ жастарының психологиясына да әсер етуі мүмкін. Жастар саясатымен етене жақын жұмыс жасап, олардың рухани жетілуіне зор мән беріп қана қоймай, назар аударсақ, жастар саясатының іргетасы берік бола түсетін еді. Жастар психологиясындағы Абай философиясының жаңа замандағы алатын рөлін қарастыру – зерттегелі отырған мақаланың тақырыптық негізгі өзектілігіне айналып отыр.

Зерттеу әдістемесі.

Мақаланың теориялық және әдіснамалық базасын негізінен жалпытарихи, тұлғаның өмірбаяндық, өркениеттік, жүйелік әдістері құрайды. Оқырман қауымға кең ауқымды түрде таныстыру мақсатында қазақ халқының біртуар тұлғасы Абайдың өмірбаяны кеңінен талқыланады және оның даналығы қазіргі жастар үшін тәрбиелік мәні зор. Тақырыпты жан-жақты ашу үшін ақын шығармашылығын сараптауда әдеби-шығармашылық әдістер саналатын классицизм, синтиментализм және моденнизм тәсілдерін тиімді қолдану өз кезегінде шешуші мәнге ие. Сөйтіп, тарихи деректерді негізге ала отырып, дереккөздерге жүгіну, салыстырмалы талдау мен матиалдарды жинақтау жасалды. Осыған дейін жүргізілген зерттеушілердің еңбектері, танымдық бағыттары мен теориялық қағидалары басты назарда алынды. Алға қойған мақсатқа қол жеткізу үшін ғылыми объективтілікті негізге ала отырып, нақты дереккөздерді ұтымды пайдалануға тырыстық.

Нәтижелерді талдау.

Абай тұлғалық бейнесі. Абай өмір сүрген кезенді, бетбұрыстарға толы өмір шындығы мен бағзы қазақ мұңы аралас сәттерді біз тек М.Әуезовтың «Абай жолын» оқығанда ғана түсіне аламыз. Қазақ өлкесіне аты кеңінен танылған бұл тұлғаның өмір жолында бір кітапқа сиятын көркем

прозаикалық сюжет жатыр. Қазақ халқы үшін Абайдың болмысы қашанда ерек тұратыны сөзсіз. Ал енді көз алдымызға XIX ғасырдағы көшпелі қазақ ру-тайпалары жайлаған қазақ даласын елестететін болсақ, әр рудың өзінің көші-қонына тиесілі өз аумағында өзге рулармен араласпай бөліне көшіп отыруы, жекелеген осы бір ру жайлаған аумақтарды патша үкіметінің қол астына қаратып, болыстық сайлауы да Абай өмір сүрген кезеңмен сәйкес келіп тұрғаны ақиқат. Киелі қара өлеңнен сусындалып, кейін өзі сусындалған сол қара өлеңге теңіздей құюы, бұл оның азаматтық нағыз бейнесінің көрінісі еді [1].

Абайдың әкесі бала тәрбиесіне ерекше мінез танытып, қатандықпен қарады. Соған байланысты халық көзқарасында Құнанбай образына қатысты сыни пікірлердің қалыптасқандығы да шындық. Оның мұсылмандық парызын атқару барысында Меккеге барып, он жылдай уақыт аралығында өз елінде болмай, сол шаһардан барша мұсылмандарға арнап үй салуы, он жылдай барлық дәулетінен бас тартуы да оның өте қарапайым болғандығын дәлелдейді. Ол бала тәрбиесіне келген кезінде барлық ынта мен жігерін жұмсап, оны адамгершілік жағынан толықтай қалыптастыруға тырысты. Кейбір зерттеушілер Құнанбайдан Махамбеттің баз кешкеніне себепкер Жәңгірханды көрсе, енді бір зерттеушілердің тобы оны керісінше Абайдың бойындағы көсемдік, шешендік, саяси әрі ақындық қасиеттерін ашушы, Абайдың бойындағы таланттың қайнар көзі ретінде көреді. Құнанбай өз кезегінде осындай қатал мұсылмандық тәрбиені Өскенбайдан алса керек. Оның мұсылмандық сауаты бар, оқыған әрі білімді екенін Абай жолын оқып та көруімізге болады.

Шариғат заңын бұлтартпай жүзеге асыруымен ерекшеленген ол көп жағдайда сынға ұшырап, бұл оның Абай екеуінің арасындағы алауыздыққа да ұласып кетіп жүргендігі бар. Ол заманда өз дініне адал болып, дәстүрлі діни көзқарасын экспансиялаушы орыс идеологиясынан азат күйінше жоғары ұстау әрекеттерінен оның қазақ халқының діни саясаты үшін жүргізген рухани бір күресін байқаймыз. Мұхтар Әуезов өз кезегінде Құнанбайдың қатал болып қана қоймай, сонымен қатар оның әділетті болғандығын алға тартады. Яғни болыс болып, ел басқарған кезде алдына келген қарапайым халық өкілдерінің барлығын салтанатты қабылдап, барлық мұқтаждықтарын құлақ аса тындап, әділ шешім шығаратын мінезі туралы жазған болатын. Алдына келушіні байыппен бұзбай тындай алатын көркем мінезге ие болса керек. Сол болыстың барлық мәселесін талқылап, ортақ жиналысқа салу арқылы ақсақалдардың келісімімен жүзеге асырып отырған [2].

Егерде ақсақалдар алқасы келіспеген жағдайда онда ол үкімінен өзі бас тартатын немесе ақсақалдар алқасының көңілінен шығатындай өзгеріс енгізіп, оны қайта қарауға ұсынып отырған. Біз бұл жерден көретініміз мынау – Құнанбай басқарған болыстықта дала демократиясының жаңа бір түрі пайда болып қалыптаса бастаған. Бұл жерде жергілікті үкімет есебіндегі болыстық пен халық арасындағы «көпірдің» жақсы жұмыс істейтіндігі болып отыр. Халық жаңа қоғамның құрамдас бөлігі ретінде жаңа реформаларға белсене түрде араласа алды. Ол замандағы қазақ халқының ескі және жаңа дүниелер ортасында қалып қойып, қай кемеңнің желкенін көтерулерін білмей тұрған дел-сал күйлерін көруге болады. Ескі дүние дегеніміз ежелден ұстанып келе жатқан діни сауаттылықты ашу мектебі, яғни жаңашылдыққа жаны көп жағдайда қас.

Жаңа дүние дегеніміз әлемдегі капитализмнің қарқынды дамып, ғылым атауының орта ғасырлардан шіркеу және өзге де діни ұйымдардың қудалауына ұшырап отырып, енді жаңа белсене түрде қуат алып, ескі ұстанымдарға табандылықпен қарсы тұра төтеп беруі еді. Біз Абайдың әкесі Құнанбайды ескі дүниенің құрамдас бөлігі, өз сенімі мен діни наным-сенімдеріне толық адал тұлға ретінде көре аламыз. Ал бұл орайда Абай өзінің көзқарасы жағынан жаңа дүниенің адамы екенін ерте байқата алды. Ол ғылымның дамуына, жаңа идеялардың дүниеге келуіне қарсы болмады. Көп жағдайда жаңашылдыққа жаны жадырай қуанатын адам еді. Бұл рухани феноменализмде әкесі мен баласының күресінің орнына біз негізінде ескілік пен жаңалықтың күресін көре аламыз [3].

Абайдың тұлғалық тұрғыдан қалыптасуында біз ең алдымен Құнанбайдың үлесін байқаймыз. Оның қатал мінезінің арқасында іргетасы берік күйде ер қаланған оның жан дүниесі жаңа ашуларға дайын еді. Ескі дүние мен жаңа дүниені «Абай жолында» шебер суреттеген Мұхтар Әуезов оның дипломатиялық шебер қабілетін де алға тартады. Көптеген орыс жазушыларымен, Орал-Еділ ойшылдарымен, украин жазушыларымен, арқаның сал-серілерімен оңай әрі тез мәмілеге келуі, күрделі дау-дамайға созылған сәтте сөзтапқыштығы мен досты таңдай алатындығы да оның жоғары тұлға екендігін аңғартады. Қазақ даласындағы барша ақындарды Жидебайға шақыртып, көңілді қара өлең кештерін өткізуі оның қазақ өлеңіне деген жанашырлығын байқатады. Діни сауаты ерте әкесі Құнанбайдан ашылып, кейін Исламдық Ахмет Риза медресесінде оқып, алған білімі оның философиялық біліміне жаңалықтар енгізіп, дүниетанымдық тұрғыдан «іріленуіне» алып келді. Ол бірақ Ислам дінінің «жұмсақ» мінезіне, яғни «кешірімшіл» болуға бейім еді. Ал, әкесі Ислам дінінің

«қатты» мінезіне, яғни «құдай кешіріміне лайық еместерді жер бетіндегі өмірі кезінде жазалауға» бейім еді.

Әкесі мен баласының екеуінің де діни сауатты болғандығы рас болса, енді, мінекей, екеуінің арасындағы басты айырмашылық та осы болатын [4]. Осы туралы мәліметтерді «Абай жолынан» кездестіреміз. Абай үкім шығарар алдында шариғат заңына сәйкес бір ғана күдіктенудің жеткіліксіз екендігін алға тартып, оны көрген не білген куәгерлердің жоқтығы мен дәлелге жанасатын айғақтың жоқтығын ашық айта білген. Осы тұста әкесі мен баласының Ислам дініне қатысты көзқарастарының да екі түрлі, жиған білімдерінің қорының да екі түрлі деңгейде екенін көреміз. Осындай күнделікті қырғи-қабақ әрекеттердің тұрмыста жиі қайталануы салдарынан да әкесі мен баласының арасы суи бастаса керек. Бірақ бұл жанжалдар Абайдың Құнанбайды әкесі ретінде жақсы көруіне, ал Құнанбайдың Абайды ұлы ретінде жақсы көруіне ешқандай кедергі бола алмады. Абай мен Құнанбайға сондықтан жаңа ғасырда жаңа көзқарас керек.

Құнанбай қажының саяси портреті. Құнанбайдың саяси портретін қайта қалпына келтіру үшін оның архивтік атқарған жұмыстары мен еңбектері туралы тапсақ та жетіп жатқан секілді. Қазақ даласындағы қазақ ауылдарының жұпыны түрі үшін Құнанбайдың да жаны ашып, барынша кедейлерге қамқор болғысы келгендігін ұмытпауымыз керек. Қорасында артылған малдың есебінен қарапайым халықтың жағдайын дұрыстауға талпынды. Сол үшін болыстық тұрғыдан күрделі реформалардың қасында жүргендігі де шын. Халықтың әл-ауқатын көтеру үшін жайылымдық жерлерді ауылдар арасында дұрыс бөліп, егіншілік шаруашылығын Жидебайда қарқынды дамытты. Өзге шет аймақтармен сауда байланыстарын жаңғыртып отырды [5].

Өзге болыстардың үйінде жоқ орыс кітаптары сол заманның өзінде-ақ Құнанбай қажының үйінде жиі кездесетін. Арабша және парсыша, шағатайша, татарша, орысша, қазақша, түрікше, тіпті украин және поляк тілдеріндегі кітаптардың сан алуан түрі болатын. Осы тұста жасайтын біздің негізгі қорытындымыз мынау – Құнанбай қажының тәрбиесі болмағанда, Абай қазіргі тұлғалық толыққанды өз кемеріне жетпеген болар еді. Сондықтан да бір төбені көтеру мақсатында екінші төбені аласартудың еш қажеті жоқ секілді. Құнанбай бала Ибраһимді Абайға айналдырды, ал Абай өз кезегінде Құнанбайдың есімін күллі әлемге әйгілі етті. Бұл жерде екі бірдей үлкен төбенің тұрғандығын көреміз. Екеуінің де есімі және өмірі бір-бірімен тығыз байланысты екені өтірік емес [7].

Әсіресе, ел басқару мәселесіне келгенде Абай әрдайым өзінің туған әкесі Құнанбай қажыға қарап, содан үлгі-өнеге алуға, соған еліктеуге тырысатын. Абайдың ағартушылық саладағы шығармашылығын да жоққа шығара алмаймыз. Жастайынан өлеңге, білімге, ғылымға құштар болып өскен ұлы Абайдың есімі қашанда жаңғырып тұратындығы мәлім. Қазақ даласында ол кезде қараңғылықтың шымылдығы сыпырылып, ғылымға деген аш саналардың дүниеге әлі мыңдап тұмаған кезі болатын. Құнанбайдың Абайды жас кезінен бастап қатал тәрбиелеп өсіріп, оған өмірлік ұстаз болғанын да жоққа шығара алмаймыз. Оның қаталдығы көп жағдайда Абайдың келешектегі мейірімді әрі жұмсақ мінезді жан болуына кедергі жасай алмады, керісінше Абай сондай болуға тырысты.

Бала Абайдан дана Абайға. Абай әрдайым мейірімділік пен жұмсақ адами характерді жоғары қойып отырды. Өйткені адамзат баласы өзгеге деген агрессиясын ұмытқан кезде ғана ол білім мен Хақты тану жолындағы шынайы болмыстың басымдылығына түсе бастайды. Ол өзінің барлық философиясында адамзат баласы мен өзге адамзат баласының арасында ешқандай да бір болмасын алауыздықтың болмауы керектігін, бір-бірімен жауласудың орнына өзара бейбіт өмірде болуы қажет екендігін айтты. Мысалы, Абай өзінің 17-қара сөзінде ақыл, қайрат пен жүректің бірдей ұсталынуы керектігі, тек соған қарамастан жүректің басым тұруы керектігі туралы философиялық ой қозғаған болатын.

Бұл жерде Шығыстық философияның көріністері байқалады. Яғни, батыстық философияға қарағанда, шығыстық философия көп жағдайда діни түсініктің молдығымен ерекшеленеді. Абай сусындаған ұлы мектеп те осы жерден бастау алатын еді. Абай жайлы ойлайтын өз замандастары үшін қатты қынжылып, азаматтық қоғам орнатуда адамзат ойы мен санасының бүтін болуы үшін не жағдайлардың қалыптасуы керек екендігін қоршаған өмірден іздегені рас. Хақты көп еске алмаушылық адамзатты адамзат баласының қас дұшпаны нәпсілік жалқаулыққа әкеп соқтырып, оның нәтижесі азғындық болатындығын барынша шырылдап барша өзінің өлеңдерінде жеткізуге тырысты.

Толық феноменальды адамдық тұлғалыққа жету үшін қандай да бір қасіреттен мынау қасіретке апарар жол ғой деп қашпау керек дейді, керісінше үлкен сабырлықпен өз тағдырын күтіп алып, жаратқанның ықыласына бөленгенге не жетсін дейді. Яғни, «қайда барсаң да Қорқыттың көрі» демекші, адам өзіне тиесілі, Тәңір дайындап қойған тағдырдан ешқайда да қашып құтылмайды. Керісінше адам ол сынақтың бәрін мойымайтын жүрекжардылықпен қабыл алуы абзал. Сынақтан

өткен, өз болмысын өзге адамдардың ықпалында жоғалтып алмаған адам ғана толық адамға айналады.

Абайдың көркемдік философиясы табиғаты сан алуан, көк бұйра толқындары көкке атылып, теңіз шарпыған жағалаулары кешкі күннің алқызыл сәулесіне шомылған сары құмдардың небір түстерінен тұратын, ішкі және сыртқы сезімдерінің арпалысқан айқайы анасына қарай алақан жайған жаңа туған нәрестенің момақан қимыл іс әрекетін қайталайды. Оқырманды бірден өз әлеміне терең сүнгітіп әкелетіндей көрінеді, оны оқыған адам үшін әрбір кейіпкерге жан бітіп, тек олар адам тілінде емес, бар болғаны табиғат пейзажы және өмір мысалы тілінде сөйлейді.

Ерекше көркемдік пен көрнекіліктің шебер ұштасуы оның қаншалықты жоғары дәрежедегі ақын екендігін байқатады. Бір ғана мәселені өлеңін алып қарасақ, «Қансонарда бүркітші шығады аңға», бұл қара өлең ұйқасымен жазылған керемет туындыда тек әдеби суреттеулер мен пайымдаулар ғана бар. Олар өзара керемет ретпен жазылып, сол кездегі табиғаттың келбетін адамның көз алдына айнытпай сол күйінше алып келеді. Тастан түлкі аңдып жүрген аңшының бейнесі мен тазы иті, бүркітінің оған бір ғанибет сыйлайтындығы айтылған. Арқасына әсем артылған мылтығы мен астындағы жүйрік аты да нағыз өзіне сай болып, аңшының сәнін ашып тұрғандай. Ақ қарға қызыл түлкінің қанының араласып, жаңа көрініс сыйлауы да табиғат аясындағы бір ерекше назар аударарлық құбылыс [8].

Әр өлеңінің өзіндік бір тарихы бардай көрінеді. Мәселен, әр өлеңі бір-бір бастан кешкен ақын өмірін баяндап тұрғандай. Символизм мен классицизм сатылары бір-бірінен көз ажыратқысыз деңгейге жетіп, олар өлеңге жаңа нұр сыйлайды. Абайдың өлең өлкесіндегі бір жаңашылдығы оның қазақтың қара өлеңіне жаңа құрылғылық жақтан темірдей қалып сыйлап кеткендігінде болар. Мәселен, қара өлең ұйқасы ерекше қолданысқа ене бастады. Абайға дейін қазақ поэзиясында жыраулық сарын ерекше байқалып, қолданыста әсіресе шұбыртпалы ұйқас жүрген еді.

Жыраулық поэзия кейбір жағдайларда тіптен еркін ұйқаспен де қолданыла беретін еді. Абай қара өлең ұйқасына әдеби көңіл аударып, соның негізінде жазба поэзияның лирикалық бағытының негізін қалап берді. Қазақ поэзиясы Абай Құнанбайұлынан кейін ғылыми бағытқа ауысып, әуесқойшылық шайырлық өнер ғылымилана бастады. Бұрын-соңды болмаған жаңа құбылыс әкеліп, ел өмірін айна катесіз өзінің өлеңдеріне көшіріп отырған. Тақырыптық деңгейде әртүрлілікке салып, оны: азаматтық, табиғат, адамдар қызметіне мен атына, өмір мен өлім, хәм Хақ іліміне, еңбек, арман мен мақсат, адамгершілік, махаббат және т.б. сан алуан тақырыптарға бөлді. Абай мен сол кездегі өмір көп жағдайда кейде бір-біріне қарама-қайшылықтарға толы болып, ол барлығын шешімін табуға тырысады. Жалған дүниеде адам өзінің адамдық қалыбын жоғалтпау керектігін өмірлік мысалдар негізінде жұртшылыққа түсіндіруге тырысты.

Оның өлеңдерімен сол заманда барша Алаш халқы танысып, таңдай қағысты. Есімі сонау Орал мен Орынборды жайлаған қазақ руларының арасында да кеңінен танымал болып, жыр алыбы Жамбылдың өзі Абайдың портретіне қарап отырып: «Мынау тұрған Абайдың суреті ме?» атты өлең арнаған көрінеді. Абайдың үйі сол замандағы барша ақындар мен жазушылардың бас қосатын үлкен Ордасына айналса керек. Біржан сал Абайдың үйінде болып, сол жақтағы ең бір думанды кештердің көркіне айналғандығын Мұхтар Әуезов өз жазбаларында айтып көрсетеді. Абай да жер аралап, түрлі мекеннің дәмін татқанды жақсы көрген.

Атақты Сұлтүрдегі (Жамбыл облысы, Қордай ауданындағы кент) Ноғайбай бидің ауылына барып, оның тұрған жеріне арнап өлең шығарған деседі. Соңғы әдеби зерттеулерде «Абай мен Ноғайбай би» атты терең әдеби тақырыптардың жүргендігі де оқиғаның шындыққа жанасатындығын көрсетеді. Абай сонымен қатар көп дауды шешетін шебер көсем болғандығы жалған емес. Абайды ауыл арасындағы даулы әрі дамайлы қақтығыстарды болыс ретінде бейбіт шешуге шақыратындығын айтқан [9].

Барлық өзі қатысқан сондай бір мәселелердің барлығын да Абай өте шебер шешсе керек. Оның ақылдылығы мен терең көреген саясаткерлігі биік болмысын одан сайын биіктете түсті. Жыл мезгілдеріне байланысты өлеңдерінде табиғаттың көркем бейнесін адамның көңіл-күйімен тығыз күйде суреттей алуы да оның терең данышпандығын дәлелдеп-ақ тұрғандай болады. Өлеңіне терең үңіліп, оны оқыған адам еріксіз поэзия әлеміне одан сайын терең бойлай түседі, өлең атты өлкенің ең бір сыйлы қонағының біріне айналғандай сезінетін болар.

Оның өлеңінің әрбір кейіпкері тірі секілді, бейнелес әрі қозғалыс үстіндегі шексіздікке ұмтылған кеңістіктегі ұшы мен қиыры жоқ ойлардың мекенінде жұтылып, жаңа бір әлемге кезіккендей барып көз ашады. Сұлулық поэзиясының сан қилы бояуларынан тұратын осынау бір ұлылыққа қарай ұмтылған қаламгерлер әдебиеттегі өз бейнесі мен орнын табу үшін экспериментальды күрделі жұмыстарды бастан өткеретіндігі шындық.

Қазақтың маңдайына біткен Абайды барынша суреттеу ұлы қаламгер Мұхтар Әуезовке де оңайға соқпады. Оның Әуез есімді атасы Абайдың сенімді досы болып, мезгіл сайын ел көшкенде жолығып тұрғанда қастарында бала Мұхтар да бірге жүрген. Жидебайда тобықтылар мен қожалар әлімсақтан етене аралас-құралас өмір сүріп, олардың өмірлері де бір арнада өтіп отырған. Жазушының күнделіктерінде балалық шағында бірге атасымен барған сәттегі Абайдың ауылы, ол ауылдың адамдары мен тұрмыс-тіршілігі жақсы суреттелген.

Кішкентай Мұхтарға да атасы үнемі Абайдың өлеңдерін жаттатып, Абай туралы мағлұматтарды ерте жасынан үйретіп, құлағына құя бастаса керек. Сондай жиған қордың нәтижесінде ғана ұлы жазушы бізге ұлы ақынның өмірін қағазға түсіріп сыйлай алды. Өз естеліктерінде ол тұтастай XIX ғасырдағы қазақ өмірінің тек бір қасықтай бөлігін ғана алып қағазға түсіре алғандығын айтады. Абай өлеңдеріне алғашқылардың бірі болып ғылыми рецензиялар жазып, оны сол дәуірдегі газет-журналдарға жариялай бастады. Абай есімін күллі әлемге таныту жолындағы ұлы қаламгердің рөлінің үстем екендігін бәрі біледі.

Абай және Алаш. Әсіресе, XX ғасырдың басындағы қазақтың саяси тұрғылықты санасының оянуы жолында Алаш қозғалысының болғандығын бәріміз де жақсы білеміз. Қазақ ұлтын біріктіруде рухани көсем қажет еді. Сол жолда 1909 жылы тұңғыш рет Абайдың өлеңдерінің жинағының тұсауы кесілген болатын. Бірақ өкінішке орай ол кезде ұлы ақын өмірден өткен еді. Абай поэзиясымен жақын танысқан тағы бір ұлы қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев былай деп еске алады: «Мен алғаш рет ақынның «Қансонарда бүркітші шығады аңға» атты өлеңін оқығанда-ақ оның поэзиясына бас итім, соншалықты жеңіл, соншалықты көркем де сұлу поэзия жанрын бұрын-соңды қазақ ақындарынан оқымап едім». Бұл Мағжанның тандай қағысында ерекше мән бар-тын. Кейін Абай туған өлкені түгел Алаш автономиясының астанасына айналдыру керектігі туралы ойлар да болды. Сол кездегі Абай жиі қатынаған облыс орталығын Алаш зиялылары Жетішатыр деп, оған қазақша атау беруге тырысты. Семипалатинск қаласының атауын кейіннен қазақша әрі қысқаша Семей деп ауыстыруға тоқтаған.

Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш зиялылары шығыс Алашорданың астанасы деп Семей қаласын таңдауында да үлкен саяси мағына мен астар жатыр. Әлихан өзінің бір жазбасында: «Семей – күллі Алаш қалаларының анасы» деген. Ахмет Байтұрсынов өз көзімен Абай оқыған Ахмет Риза медресесін аралап, өз әсерін күнделікке жазып қалдырған. Семейлік тұңғыш заңгер Жақып Ақпаев та Абайдың кітабын қайда барса да қойнынан тастамай, заң саласына қатысты жұмыстарда оның қара сөздеріне жүгініп, соларға жетекші ой табуға жүгінетіндігін айтқан [10].

Алаш зиялыларының қабылдаған қаулысына сәйкес еліміздің әрбір түкпірінде жаңадан ашылған ауылдарға Абай есімі беріле бастады. Мұндай құбылыс кейін орталық Мәскеу билік аппаратының да назарын өзіне аударды. Орыс әдебиетшілері енді Абай туралы терең зерттеу жұмыстарын бастап, оны кейіннен Ленин сыйлығымен марапатталған Мұхтар Әуезовтың «Абай жолынан» тапты. Жарты ғасырға жуық қазақ даласындағы қазақ халқының өмірін өз еңбегіне шебер сыйдырған ұлы қаламгер өз еңбегін жазар алдында көп уақыт бірден кірісіп кетпей, өзін-өзі дайындағандығын айтады.

Абай тақырыбының ұлғаюы белгілі бір деңгейде орыстандыру саясатына қарсы жасалған негізгі қимылдардың бірі еді. Орыстың ұлы Пушкини мен Толстойына жетерлік қазақ әдебиетінде жаңа бір жарық жұлдыз дүниеге келгендігін көптеген БАҚ жазып жатты. Кейіннен Алматыда 1928 жылы алғаш рет ашылған педагогтерді даярлайтын жоғарғы оқу орнына Абайдың есімі берілді. Кейбір шет елдік жазбаларда қазақ елін Абай елі деп те жазады. Осындай ұлы бетбұрыстар өз масштабына сәйкес үлкен аумақты қамтыған. Абайдың қара сөздеріне байланысты күрделі әдеби талдау жұмыстары барынша көбейіп, кейіннен тәуелсіз Қазақстанда «Абайтану» эллективті курстары ашылды.

Қазақ әдебиеті оқулығының қай сыныбы болмасын, әрқайсында Абай туралы параграф бар. Яғни, мектеп шәкірті Абай туралы кішкентай сынып шәкірті болған уақыттан бастап толық күйде біліп өседі. Оның жазған өлеңдерін бастауыш сынып оқушыларына дейін жаттап өседі. Абай мұрасын насихаттау мақсатында жыл сайынғы «Абай оқулары» атты мектеп оқушылары арасындағы Абайдың туған жерінде, Жидебайда өтетін жыр мүшәйралары баланың өлеңге деген ынтасын арттырып қана қоймай, әдеби әлемге бағыттайтын секілді. Қазақ поэзиясының іргетасын қалап кеткен ұлы жазушы әрдайым өзінің ойының озықтығымен 170-180 жылдай күллі адамзат баласын тандандырып келеді.

Ақынның әдеби рөлі негізінде қазақ әдебиетін әлем әдебиетіндей биік деңгейге көтеріп, әлем тарапынан оқырмандар тауып беруінде жатыр. Абай шығармаларының сан алуандығы артылып, тек Абай тақырыбына байланысты тәуелсіз Қазақстанда 243 докторлық әрі диссертациялық жұмыстар жазылды. Қазақ жастарының бойындағы патриотизм мен ұлтжандылықты ояту үшін оның алатын орнының биік тұрғандығын жалаң көзбен көруге де болады. Ана тілге деген құрметті арттыру үшін ана тілінде өз еңбектерін жазған, өз кезегінде әлем танып, мойындаған Абайдай өз қаламгерлеріміз-

дің еңбектерін насихаттау жұмыстарын жандандыруды еш тоқтатпауымыз керек секілді. Өйткені біз Абайды әлемге таныту арқылы, қазақты да әлемге танытамыз.

Қорытынды.

Абай есімі бүгінгі таңда әлемге мәшһүр болып, қазақ елінің әдебиеті мен мәдениетін барша жер бетіне танымал етті. Тұңғыш рет дамыған елдердің қазақ халқының жазбаша әдебиеті туралы танып-білуі де осы ұлы тұлғаның есімінен басталады. Абайдың есімін орыстың Пушкинімен, ағылшынның Шекспірімен, немістің Гетесімен, өзбектің Әлішерімен, тәжіктің Омар Хаямымен, испанның Сервантесімен, қытайдың Конфуцийімен қатар қойсақ та болады. Абай туралы соңғы кездегі зерттеулер саны көбейіп, олардың қатары тәуелсіздік алғалы бері Отандық зерттеу жұмыстарымен молайып келеді. Жаңа ғасырда жасөспірім келешек ұрпаққа Абайды таныстыру арқылы біз олардың бойындағы патриоттық сезімді оятып қана қоймай, білімге, ғылымды сүйеге, өз істеген ісіне адал болуға және тағы да өзге сол секілді тамаша қасиеттерге бойларын толтыруға шақырамыз. Қазақ әдебиетінің өшпес мұнарасы іспетті өз есімін жырдан қашап, кейінгіге аманатын қалдырған ұлы тұлғамыздың әлі де көп ашылмаған қырлары мен сырлары жетерлік. Мемлекеттіліктің мәңгі болуы үшін ең алдымен мәңгі жасайтын ұлы тұлғасы болуы керек. Ол тұлға сол мемлекеттің мәңгі жасауының бірден-бір жарқын кепілі болмақ.

Егемендік пен еркіндікті ұстап қалу ол келешек мойнына артылған ауыр жүк болса, оның негізгі мақсатын ұрпаққа түсіндіріп жеткізу әдебиет арқасында жүзеге асатындығы өмір шындығы болмақ. Ертеңгі өмірге ерекше алаңдаған осындай ұлы тұлғамыздың өсиеттері мен нақыл сөздері әрбір өз туған елі мен туған жерін сүйетін қазақстандықтың жадында берік жүруі тиіс. Өйткені ертеңгілік біздің кім болатынымыз бұл келешек алдындағы тұрған ашық сауалдардың бірегейі. Абай атамыздың кез-келген нақыл сөзінің қайсын алып қарамасақ та, бүгінгі өмір шындығына шебер жанасып тұрғандай көрінеді. Толыққанды адам болу жолындағы жастардың ерен еңбек пен толағай табысты сүйелері үшін классикалық қазақ философиясы мектебінің іргетасын қалаған Абайдың рөлі жоғары. Неге десеңіз, біз Абайды тану арқылы алдымен өзіміздің адамдық болмысымызды танимыз, ал Абайды әлемге танытуымыз арқылы, тұтас қазақты әлемге танытамыз. Сол үшін де ұлы адамның өмір жолы мен өткен көпірін, жеткен мұратын барынша ертеңгі ұрпаққа насихаттау – аға буын өкілдерінің киелі тарих алдында тұрған асыл парыздарының бірі деп есептеуге де болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай. Қалың елім қазағым: Шығармалары. – Алматы: – Жалын, 1995. – 384б.
2. Абай шығармаларының бір томдық толық жинағы. – Алматы, 1961 ж., 267 б.
3. А.Абдрахманова. «Абай – дана ақын». Алматы // Ұлағат, № 6, 2007 ж., 123
4. Е.Ахмерова. «Абай және бизнес». – Алматы. // Ұлағат, № 3, 2008 ж. 98 б.
5. Д.Омаров. Абайтану «Білім алу». – Алматы., 2002 ж., 155 б
6. Әуезов М.О. Абай Құнанбаев. Мақалалар мен зерттеулер. Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1967ж. – 305 б.
7. А.Нұрқатов Абайдың ақындық дәстүрі. – Алматы, 1966.-337 б.
8. Ахметов З. Дәстүр // Абай. Энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы: Атамұра, 1995. – 720 б.
9. Шаңбай Т. Жанр // «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 2001. – 720 б.
10. Дүйсенов М. Қазақ лирикасындағы тақырып пен көркемдік шешім //Кітапта: Жанр сипаты. – Алматы, 1971. – 270 б.

Referenses:

1. Abai. Qalyn elim qazaqym: Shygarmalary. – Almaty: Zhalyn, 1995. – 384 b.
2. Abai shygarmalarynyn bir tomdyq tolyq zhinagy. Almaty, 1961. – 267 b.
3. A.Abdrahmanova. «Abai – dana aqyn». Almaty // Ulagat, № 6, 2007. – 123 b.
4. E.Ahmerova. «Abai zhane biznes». Almaty // Ulagat, № 3, 2008. – 98 b.
5. D.Omarov. Abaitanu «Bilim alu». Almaty, 2002. – 155 b.
6. Auezov M.O. Abai Qunanbaev. Maqalalar men zertteuler. Qazaq SSR-nin «Gylym» baspasy, 1967. – 305 b.
7. A.Nurqatov Abaidyn aqyndyq dasturi. – Almaty, 1966. – 337 b.
8. Ahmetov Z. Dastur // Abai Enciklopedija. – Almaty: Qazaq enciklopedijasy: Atamura, 1995. – 720 b.
9. Shanbai T. Zhanar // «Qazaqstan». ulttyq enciklopedija – Almaty: «Qazaq enciklopedijasyynyn» bas redakciyası, 2001. – 720 b.
10. Duisenov M. Qazaq lirikasyndagy taqyryp pen korkemdik sheshim //Kitapta: Zhanr sipaty. – Almaty, 1971. – 270 b.